

# INFOKOMMUNIKÁCIÓ, AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOM ÉS AZ UNESCO: PÁRHUZAMOS TÖRTÉNELMEK

Z. Karvalics László

(az UMNB Kommunikációs és Információs Szakbizottságának elnöke)

## AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓ MINT SZEKTOR: AZ INTÉZMÉNYESÜLÉS 25 ÉVE (1990–2015)

Az UNESCO az internetkorszak hajnalán, szinte minden más nemzetközi szervezetenél hamarabb megérezte, hogy a következő időszakban különleges módon felértékelődik az információtechnológia révén lehetővé tett újfajta információs kultúra intézményes képviselője: egyszerre szolgálva a tájékozódás, a tudásbővítés, a tudáscsere, valamint a jövő- és beavatkozástervezés feladatait.

1990-ben járunk. Még nem készült el a genfi CERN-ben (European Organization for Nuclear Research – Európai Nukleáris Kutatási Szervezet) a World Wide Web prototípusa. A világháló, ahogy ma ismerjük, még csak aprócska szubkulturákban létezik, majd csak fél évtized múlva indul diadalmas hódító útjára. A mobiltelefon-forradalom is csak készülődik. Amikor Európa információs társadalmat mond, még távközlési tarifapolitikát ért rajta. A világ legelső új generációs információs társadalom stratégiáját, a szingapúri „Intelligens Sziget” vízióját éppen szövegezik (National Computer Board, 1992). Az Egyesült Államokban először írják le az „információs szupersztráda” kifejezést, amit néhány évvel később Al Gore alelnök visz be a köztudatba (Karvalics, 1995). A világ azonban még nem erre, hanem főleg a hidegháború végére figyel, és feszülten várja, mi történik a Szovjetunióval, majd a Balkánon.

Bátran mondhatjuk tehát, hogy az UNESCO ebben az évben megalakított „ötödik szektora” (Communication and Information Sector – CI) úgy zárkózott fel az oktatás, a kultúra, a természet- és a társadalomtudomány mellé, hogy megszületése pillanatától gyakorlatilag együtt növekedett avval a területtel, amelynek képviselőit megszerveződött.

Elnevezése (és későbbi terminológiája) jól tükrözi azokat a kettősségeket és bizonytalanságokat, amelyekből vétetett, és amelyek azóta is jellemzik. A kommunikáció és az információ egymás mellé rendelése abból fakad, hogy nagy erővel zajlik négy terület közeledése egymáshoz: a távközlés és a számítógépek világáé (amelynek közös metszetét egykor telematikának, ma ICT-nek, információs és kommunikációs technológiának nevezik), valamint a (hagyományos és elektronikus) médiáé, amely a „kommunikációban” olvad fel, s végül a könyvtári-dokumentációs-statisztikai ágazatáé, amelyet inkább az „információhoz” tartozónak érzünk.

Ez az oka annak, hogy az UNESCO-n belül már korábban is hangsúlyos területnek számító média mindvégig önálló „láb” maradt. A szektor két részlege közül az egyik a véleményszabadsággal és a média fejlesztésével foglalkozik (Freedom of Expression and Media Development), és két programja közül az egyik a „kommunikációfejlesztést”, az eszmék szabad áramlását, a pluralizmus és a kulturális sokszínűség népszerűsítését szolgálja (International Programme for the Development of Communication – IPDC). S hogy ne az információ technológiai oldalára

essen a hangsúly, a másik „láb” a technológiához és az információkhoz való hozzáférést tekinteti stratégiai célnak, az „Információt mindenkinek” program (Information for All Programme – IFAP) és a mögötte álló részleg (Knowledge Societies Division) révén. Meg kell jegyeznünk, hogy a „tudástársadalmak” kiemelése szervezeti névvé és a dokumentumokban megjelenő központi kategóriává helyes törekvést tükröz (elhasonulást ugyanis a politika és a sajtó szóhasználatában elkoptatott és alacsony absztrakciós szintűvé tett „információs társadalomtól”), de ma már jól látszik, hogy fordítva szerencsésebb lett volna. Ha az UNESCO inkább ahhoz ragaszkodott volna, hogy az „információs társadalom” fogalmát eredeti értelemben használja, és ahhoz igazítsa minden promóciós és tudásrendszerező tevékenységét, jobban jár. Közel maradt volna ugyanis a legátfogóbb képhez („big picture”): hogy a sok részjelenség, amelyre küldetésnyilatkozatához hűen reflektálni akar, valójában egyetlen, óriási horderejű, átfogó, világméretű átalakulást rajzol körül. Az ipari civilizációból az információs társadalomba való átmenetet. A nemzetállami szint mellé belépő globális koordináció új világát, amely ráadásul eközben a helyi (lokális) rendszerszintet is felértékeli.

Ennek a felismerésnek és elköteleződésnek a híján aktivitását csak az alacsony szintű részterületek és diskurzusok szintjén tudja kifejezni, s jellemzően követő módon. Az UNESCO küldetése így nem az lett, hogy *élre álljon*, és egy átfogó vízió mentén határozzon meg mérföldköveket, lépéseket, amelyek a kívánt irányba vezetnek, hanem az, hogy *ne maradjon le az* információs társadalom formálódásában érdekelt más szereplők (civil társadalmak, társadalomtudomány, konkrét fejlesztési programok képviselői) mögött. Evvel függ össze az is, hogy az IC-szektor a források elégtelensége miatt kezdetből fogva alkalmatlan arra, hogy fejlesztési ügynökségként működjön (vagyis úgy idézzen elő helyi változásokat, hogy ő ad forrást programok indítására, eszközvásárlásra). Ezt más szervezetek sokkal hatékonyabban végzik, mégis, a szervezeti hagyományok okán sokáig ez tűnt célravezetőnek. Valójában sokkal maradandóbb és autentikusabb szerep lett a támogató tudásinfrastruktúráé. Például egy nemzeti információs társadalom politikaalkotási keretrendszer (National Information Policy Template), a média- és információs írástudás alaptantervének (Media and Information Literacy – MIL – Curriculum for Teachers) kidolgozása, vagy az Információs Társadalom Hírfelügyelő (Information Society Observatory) elindítása, amely mai napig magyar szakértők munkájával készül. Kevesen tudják, hogy a sorozatok kiadásának egyedi azonosítását végző párizsi központ (International Centre for the Registration of Serial Publications – ISSN) is az IC-hez tartozik.

Azok a konferenciák és szakmai események, amelyek az IC és programjai nevéhez köthetők, nem tematizálják az információs társadalom közéletét, hanem belesimulnak a hasonló profilú rendezvények világába. Ez még a nagyon felemás, sok szereplő összefogásával 2003-ban indult, de egyre áttekinthetlenebb WSIS (The World Summit on the Information Society – Információs Társadalmi Csúcstalálkozó) folyamatra is igaz.<sup>1</sup>

Magyarországon 1998 óta létezik albizottsági (később: szakbizottsági) formában az IC-területnek képviselője. Az új szervezeti „láb” megszületése egybeesett egy szakosított információs társadalom kutatóintézetet létrejöttével. A Magyar UNESCO Bizottság<sup>2</sup> a Budapesti Műszaki Egyetemmel alapította az ITTK-t (Információs Társadalom és Trendkutató Központ), amely 2014-ig a Műegyetem változó státuszú szervezeti egysége volt. Az intézet 2015-től az Óbudai

1 A WSIS folyamat dokumentumait l.: <http://www.itu.int/net/wsis/>.

2 2012-től az UNESCO Magyar Nemzeti Bizottsága.

Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpontjaként működik (DKHT), megtartva az UNESCO-védnökséget.

Az ezredforduló után megalakult (és azóta többször át is alakult) az IFAP Magyar Nemzeti Bizottsága, amelynek köszönhetően két cikluson keresztül volt magyar tagja az IFAP Kormányközi Bizottságának (IFAP Intergovernmental Council). Lengyel, később orosz elnöksége alatt az IFAP számos magyar javaslatot épített a saját programjába.

A legveszélyeztetettebb kulturálisörökség-objektumok egyikének, a nitrátos keskenyfilmeknek a digitalizálással összekötött, magyar szakértelmen alapuló megmentését szolgáló technológia és szolgáltatás megteremtését nem sikerült elérnünk, de amíg léteztek ún. részvételi programok (Participation Programme), addig sikerült például hozzájárulni ahhoz, hogy kiépüljön a határon túli magyar felsőoktatási intézményeket az információs társadalom oktatási-kutatási hálózatába szervező informális közösség, amely azóta folytatólagos támogatás hiányában már nem létezik. Igazi „hungarikum” az is, hogy a Szegedi Tudományegyetemen indult elsőként önálló kurzus a Világemlékezet (Memory of the World – MOW) program kapcsán, és mai napig szegedi egyetemisták gondozzák a program magyar nyelvű tartalomszolgáltatását. Létezik azonban egy, ennél a negyedszáz évnél jóval hosszabb történet is, amelyet érdemes elmesélni.

## INTELLEKTUÁLIS EGYÜTTMŰKÖDÉS, SAJTÓSZABADSÁG, INFORMÁCIÓS VILÁGEGYENLŐTLENSÉGEK: AZ ELSŐ SZÁZ(ÖTVEN) ÉV

Az UNESCO-nak a kommunikációs és információs területen kifejtett, a nemzetközi együttműködést szolgáló korábbi tevékenységét hagyományosan két szakaszra osztják. Az elődszervezetek korszakára (1921–1946) és a megalakulást követő közel félszáz évre (1946–1990).

Jómagam még korábbról kezdeném. Nevezetesen a 19. század utolsó harmadától, amikor a kormányoktól függetlenül indultak meg az információ- és tudásszektor kulcsterületein a nemzetközi horizontú vagy eleve nemzetközi összefogásra építő együttműködések és projektek, amelyeknek jó képi szimbólumává lett végül az a légvezeték-erdő, amellyel a telefonhálózatok megkezdték a Föld „becsomagolását”.

Elsőként százötven éve, 1865-ben a *nemzetközi távíró egyezmény* született meg, majd pár évre rá a posta és vele szinte egy időben a statisztikai hivatalok világszervezete jött létre. Nagyot ugrott előre a mértékrendszerek egységesítése. A növekedésnek induló közönyvtárak a századforduló körül kezdték el kialakítani a maguk együttműködési formáit, bibliográfiái és osztályozási területen, az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) fokozatos bevezetésével és kongresszusaikkal. Ennek oldalhajtásaként álmolta meg Paul Otlet az emberiség nyomtatott formában létrejött valamennyi kultúrkincséhez való hozzáférés nemzetközi intézményét, a Mundaneumot (Karvalics, 1998). Különböző tudományok nemzeti szövetségei kezdtek nemzetközi szervezetté alakulni – amikor is közbeszólt az első világháború. Csakhogy a háborús szembenállás és annak szélsőségei (akár a vegyi fegyverek használatára, akár a pusztító, értelmetlen sáncháborúra, akár a harcokat követő spanyolnáthajárványra gondolunk) felgyorsították az együttműködés-keresés mintázatait is. Így indulhatott meg, a Népszövetség 12- (később 19-) fős, Henri Bergson filozófus által vezetett bizottságának (International Committee on Intellectual Cooperation) kezdeményezésére, 1922-ben az előkészítő munka, amelyből két évre rá párizsi székhellyel megszületett egy intézmény, a

Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete (International Institute of Intellectual Cooperation – IIIC). 1925-ben alakult meg a Nemzetközi Oktatási Iroda (International Bureau of Education – IBE), 1936-ban született meg a genfi *rádiós műsorszórási egyezmény*.

Az IIIC a Népszövetség titkárságaként működött a tudósok, kutatók, tanárok, művészek és más szellemi foglalkozásúak együttműködésének szervezésében. A javarészt francia vezetésű, de a Népszövetségtől és a francia államtól is független intézet a háború előestéjére már „kis UNESCO”-vá vált, mert a nemzeti bizottságok állandó küldötteiből gyakorlatilag megteremtődött a képviselői modell. 1939-re közel félszáz nemzeti bizottság képviseltette magát állandó jelleggel, amit egy 1938-as egyezmény szentesített (International Act concerning Intellectual Cooperation). A háború után csak annyi időre indult újra, amíg 1946-ban létre nem jött az UNESCO.

Jellemző, hogy az UNESCO születése és az internet majdani létrejöttét vizionáló két legfontosabb gondolkodói megnyilatkozás időben erősen egybeesett. Paul Otlet dokumentációtudományi könyve 1934-ben, Vannevar Bush írása a Memexről, az emlékezet és az információkezelés határait kitágító alapszisztemről 1945-ben jelent meg.

A viszonylag gyorsan hárompólusúvá váló világ (szocialista országok, fejlett „nyugat”, fejlődő „dél”) sokáig kevés operatív beavatkozási felületet kínált a világszervezet számára. A szocialista országok és a harmadik világ sajtószabadságot korlátozó cenzúragyakorlatát a paritásos politikai képviselőlet miatt jó ideig nem lehetett konkrétan kritikai bírála alá helyezni, csak az általános elveket sikerült időről időre megerősíteni. A televízió elterjedésének aszimmetriái, a világsajtóban való reprezentáció és a hírügynökségi közleményfolyam egyoldalúságai azonban mind jobban felhívták a figyelmet az információs világegyenlőtlenségekre. Jellemző például, hogy az alternatív, regionális hírügynökségi hálózatok (a PANA, a pánafrikai hírügynökség, az ALASE, a latin-amerikai „különleges” információs szolgáltató ügynökség, a POOL, az el nem kötelezett országok közös hírszolgálat) és azok együttműködése periférikus kezdeményezés maradt. A POOL 1983-ban az Associated Press, az USA egyik vezető hírügynöksége napi kibocsátásának mindössze 2 százalékát produkálta.

Mivel a gyarmati rendszer felszámolása és a függetlenedési folyamat megállíthatatlanná vált, az UNESCO-n belül is egyre erősödött a harmadik világ hangja. 1976-os colombói csúcserkeztetük politikai nyilatkozatának 161. szakasza félreérthetetlenül deklarálta: „Az el nem kötelezett országok aggodalommal veszik tudomásul a mély és egyre növekvő szakadékot az el nem kötelezett országok kommunikációs lehetőségei és a fejlett országok lehetőségei között, ami a gyarmati múlt öröksége. Ez a függés és dominancia helyzetét teremtette meg, amelyben az országok többségének pozíciója az eltorzított, helytelen és előítéletekkel teli információ passzív átvevőinek szerepére redukálódott”. (Néhány évvel később a tanzániai F. L. Masha egyenesen úgy fogalmaz, hogy „az információ-dekolonizálás talán az utolsó és legnehezebb akadály az egész dekolonizálás-folyamatban”) (Smith-Hobson, 1983).

A felismerés eredményeként a hetvenes évek közepétől indult el az akciósorozat, amely az „új információs és kommunikációs világrend” megteremtését tűzte ki célul, s amely jó ideig az UNESCO égisze alatt folyt, csúcspontjaként a híres MacBride-jelentéssel (1980). A kérdésben érintett tudósok és médiapolitikusok azóta is folytatják eszmecseréiket, amelyeknek rangos keretet ad a rendszeresen megszervezett MacBride-kerekasztal. Az új fejlemények voltaképpen semmit sem változtattak a hagyományos alapképleten, csak a „kommunikációs egyenlőtlenség” helyére az új „vezérfogalom” került: „...az információs pályák tovább mélyítik a szakadékot az információban gazdagok és szegények között, mind az egyes országokon belül, mind pedig

a világ gazdag és szegény régiói között – mégpedig oly mértékig, hogy ez a belátható jövőben áthidalhatatlanná válik”.

Az UNESCO a maga korlátozott lehetőségeivel csak néhány ponton tudott a folyamatokba beavatkozni. Afrikában és a világ más kontinensein lévő szegény országokban könyvtárakat alapítottak, kulturális intézményeket hoztak létre, újságíróképzéseket szerveztek. Együtt tiltakoztak, amikor a sajtó- és szólásszabadság torzult. Diplomáciai úton is igyekeztek megvédeni a harmadik világban, nehéz helyzetben dolgozó újságírókat.

A hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek tipikus információs kulcskérdései kísérteties pontossággal reprodukálódtak aztán szinte mindenütt: az internet-hozzáférés, a számítógépes- és hálózati eszköz-ellátottság, az online kultúrából való részesedés, a digitalizált kulturális tartalmak aránya tekintetében. Azért került új kontextusba a kérdés, mert noha az információs egyenlőtlenség megmaradt, a digitális kultúra forgószele sok korábbi, akut információs hátrányt fel is számolt, és bizonyos vonatkozásban homogenizáló erőként működik. Az információs társadalom öntőformái egyre több helyen alakulnak ki. Emiatt is különösen aktuális magát az UNESCO-t mint világszervezetet mérlegre tenni az ipari-információs váltás szemszögéből.

## AZ IPARI KORSZAKBÓL AZ INFORMÁCIÓS TÁRSADALOMBA VALÓ ÁTMENET: AZ UNESCO MINT EGY MÉG NAGYOBB TÖRTÉNELEM SZEREPLŐJE

Nem az évforduló iránti tiszteletből kell avval kezdenünk, hogy az ENSZ szakosított szervezete 1945 végi megalakulása óta a kulturális progresszió és párbeszéd jelképe. Az elmúlt évtizedek során rendkívül sokat tett a civilizációs alapértékek elterjesztéséért, tudatosította a kulturális örökség egyetemességét, számos sikeres kezdeményezést indított ennek megőrzése, népszerűsítése és a hozzáférés biztosítása érdekében. Maradandó hatású intézményeket hívott életre (több mint félszázat), fontos kutatási eredmények megszületése körül bábáskodott, következetes politikával és eltökélt akciókkal igyekezett áthidalni az országcsoportok közötti fejlettségkülönbségeket. Talán ennek is köszönhető, hogy egy félelemmel, bizonytalansággal és kölcsönös bizalmatlansággal terhelt világban tartósan képes volt magas elfogadottságú, nemzetek feletti intézménnyé válni, és kitüntetett szerepét hosszú időn keresztül meg is őrizni.

Ha azonban arról az oldalról vesszük szemügyre az UNESCO-t, hogy a küldetésnyilatkozatában megfogalmazott célok elérése érdekében tevékenykedve milyen súlyú szereplőnek számít ma a kulcsterületeken (a természettudományban, a társadalom- és humán tudományokban, a közoktatásban, a felsőoktatásban, a legágabb értelemben vett kultúrában, valamint az információs és kommunikációs hálózatok világában), akkor néhány emblemikus sikerterületen kívül erősödő és gyorsuló pozícióvesztést, eljelentéktelenedést, kiüresedést kell konstatálnunk, szinte mindenütt. A szemünk láttára válik egyre látványosabbá egy működési és irányítási modell fenntarthatatlansága, amely apró költségvetési módosítások részleteinek körmönfont megvitatása helyett a szervezet jövőjének, lényegének, egész működési rendszerének újragondolása felé mutat. Ideje nemcsak óvatosan elstutogni az állófogadások zsvájában, hanem határozottan kimondani: az alapoktól kell újraépíteni mindent, mert a kisebb horderejű reformok sikere csak eltolja időben az elkerülhetetlen, gyökeres átalakulást.

Mindebből kívülről és belülről keveset lehet egyelőre érzéklni. Azt mind többen ismerik fel, hogy egyre jobban fojtogatja a szervezetet az a diplomáciai kényszerkörnyezet, amely hivatalosan és jogilag mozgásban tartja az UNESCO-t. A székházépületek labirintusaiban a tagországok által delegált karrierdiplomaták az irányító testületekben és különböző bizottságokban megszerzhető tagság- és pozíciókereskedelemmel mulatják az időt, a nemzeti érdekek képviselőit letéteményeseként. A két évente sorra kerülő közgyűlések és azok egyes szekciói alapvetően nem az eszmecsere, hanem a jelenlét-kommunikáció színterei, ahol a ceremóniális üdvözlések és az adott részletkérdésekben elfoglalt álláspontok formális megerősítése több időt vesz igénybe, mint bármi más. Ezt olykor csak az egyes dokumentumokban szereplő igekötők mineműségéről folyó félórák, teljesen haszontalan viták színesítik. E monstre tanácskozások egyetlen pro forma célja a következő időszakra vonatkozó költségvetés és a tervezett tevékenységek ebből levezethető körének legitimálása. A folyamat látszatra demokratikus és alulról építkező, hiszen a tagországoknak nagyon időben módjukban áll észrevételeket és javaslatokat tenni az irányszámokkal és a prioritásokkal kapcsolatban. Csakhogy a változatlan szemléleti keretek, a nagy munkaterületek erős divizionális elkülönülése és a megelőző időszakok programstruktúrájához személyükben kötődő hivatásos alkalmazottak által előkészített dokumentumok olyan feszesen előformálják az egyeztetés tárgyát, hogy a tagországoknak valójában rendkívül csekély játéktér nyílik az érdemi jövőformálásra. Ahogyan korábban az infokommunikációs területen is láttuk, az UNESCO hosszú ideje már csak a diskurzusok követésére képes, megteremteni, elindítani, kezdeményezni nem tudja azokat. Lemaradása így fokozatosan nő a „state-of-art”-hoz képest, egyre kevésbé tud a világproblémák legfrissebb hullámaira adekvát feladatértelmezést találni. Így marad ennek illúziója és retorikája: szervezetszociológiailag még érthető is volna a tisztviselőségárdának az aprócska változások iránti rokonszenve, de a döntések meghozatalára képes hivatalok emiatt válnak gyakorta ellenérdekelte előremutató, bátor, úttörő kezdeményezések integrálásában vagy elindításában. Minél távlatosabbak ezek az elképzelések, annál inkább sértenek különböző nemzeti és üzleti érdekeket is, így aztán a rossz értelemben vett „diplomáciai korrektség” illetve a mechanikusan értelmezett paritás-elv is pillanatok alatt zátonyra futtathat bármit.

Egyrészt azért, mert a főirányokat, az alaptevékenységet és a lehetséges beavatkozásokat nem az „ügyek” és a képviselt területek természete, nem szakértői vagy társadalmi-közösségi iránymutatások, hanem a 195 tagország által meghatározott kultúrdiplomáciai kompromisszumok formálják. Államközi, nemzetközi jogi kontextusból fakadó erőviszonyok határozzák meg a mozgásteret, a kialakuló normákat és ezek betartását is. Bármit csak ehhez a reálpolitikai paktumrendszerhez képest lehet szakmai tartalommal megtölteni.

Másrészt azért, mert a rendelkezésre álló források mértéke eleve korlátot szab bármiféle tevékenységnek. Az UNESCO nem képes sem megoldani, sem mérsékelni az egyenlőtlen fejlődésből fakadó ellentmondásokat: még a kulturális köntösben értelmezhető kihívások is túl nagyok ahhoz, hogy számítson, mit tesz a szervezet, hogyan választ lehetséges programok közül. Emiatt nem volt és nem lehet az UNESCO fejlesztési ügynökség, mégis hiányosnak tűnne a tevékenysége, ha „hagyományosan” nem biztosítana közvetlen forrásokat helyi projektek megvalósításához. Pedig ezek csak cseppek a tengerben, bármilyen fontosnak tűnik is a „szegényebb” országok számára, amelyek természetesen nem is mulasztják el visszatérően igényelni a „donor” országok segítségét. Eközben nagyjából tíz-tizenöt éve végbement már egyfajta őrsváltás, amióta fürge és hatékony civil szervezetek, NGO-k és alapítványok az UNESCO lehetőségeit messze meghaladó forrásokkal és a szervezettől teljesen függetlenül gondozzák előremutató projektek százait.



Az igazi útkadályok, amelyeknek az átlépése vagy megkerülése nem a mindenkori vezetésen és apparátuson múlik, mégis egészen másutt helyezkednek el. Ha meg akarjuk érteni, miből fakad az UNESCO erősödő anakronizmusa, egészen máshonnan kell ez elemzéshez fognunk. A kihívás mélyszerkezetének megértésétől.

A tőkés centrumországok a 19. század utolsó harmadában különös helyzetbe kerültek. A fejlett területeken az éppen ekkorra domináns szerephez jutó nagyipar átütő sikere és transzformációs ereje gazdaságszervezési, társadalomszervezési és politikai-irányítási válságot (James Beniger elterjedt kifejezésével: kontrollkrízist) eredményezett, amelyen csak a korszerű információ- és tudástechnológia tömeges és kreatív alkalmazásával tudtak túljutni az érintett vállalatok, országok és intézmények (Beniger, 2004). A válasz természete nagyon hasonló volt minden alrendszerben. Ugyanolyan elveken nyugvó, szinte azonos megoldásokat alkalmazó rendszerek biztosították a vállalatok irányíthatóságát és versenyképességét, mint az államok adminisztrációs nagyüzemeit, az ekkor kiépülő modern közoktatási rendszereket, illetve a tudományirányítás és tudományszervezés kiépülő intézményi kereteit. Ismét James Beniger modelljét használva: néhány évtized alatt végbement a bürokratikus kontroll forradalma és sikert sikerre halmozott. Abban, hogy a korábbi előzményeket követően a két világháború között és az azt követő néhány évtizedben kiteljesedett a civilizációs váltás, hogy diadalát ülhette az ipari korszak, leginkább ennek a kontrollforradalomnak volt meghatározó szerepe.

Az ipari civilizáció tündöklése azonban sokkal rövidebb ideig tartott, mint azt a történelem-tankönyvek vagy a „fejlett ipari országok” statisztikai alapján gondolnánk. Az agrárszektorral szemben és az ipar erősödésével párhuzamosan már a 19. század végén elkezdte megnövelni részesedését a termelésben és a fogyasztásban a gazdaság ún. szolgáltató- ill. információs és tudásszektora. A bürokratikus kontroll forradalmának sikere nemcsak az ipari civilizációt galvanizálta életre, hanem megeremtetten, „kihordta”, és felnevelte az információs társadalmat is, amely gyorsan véget vetett a hagyományos iparágak dominálta világnak. Kis leegyszerűsítéssel: az Egyesült Államokban a hatvanas, Japánban a hetvenes évek elején, Nyugat-Európában a kilencvenes évek elején, a felzárkózóknak nagyjából az ezredforduló környékén ment végbe az újabb civilizációs váltás, az információs társadalom kialakulása.

Csakhogy a bürokratikus kontrollforradalom olyan sikeres volt, hogy az ipari korszak struktúráit nagyon sokáig életképesként tudta megtartani az információs társadalom körülményei között is. Az információs társadalom iskoláiban az ipari korszak bürokratikus kontrollforradalmának célfüggvényeire formált rend fogadja a tanárokat és gyerekeket (Karvalics, 2009 és 2010). Az információs társadalom tudományát forrásoldalról kötik gúzsba azok a nemzeti-ideológiai ill. vállalati-üzleti érdekek, amelyek a szabályozás és elosztás szempontjait az ipari korszaktól örökölték. A nemzetállamokra optimalizált ipari korszak teremtette meg a nemzetállamok feletti koordináció szervezeti és intézményi rendjét, amely az információs társadalom planetáris szintű koordinációs igényeit a régi, jól bevált bürokratikus kontroll algoritmusaival igyekszik biztosítani.

Mind jobban látszik ugyanakkor, hogy azok a technológiák, amelyeket a bürokratikus kontroll sikeresen állított a maga szolgálatába, már diadalmasan elkezdtek maguk körül átalakítani a társadalmat, a gazdaságot, a kultúrát is. Ahogyan sokan felismerték, éppen egy következő kontrollválságba szaladunk, amelyből a kiutat csakis egy újabb kontrollforradalom jelentheti: a hierarchiák helyett a hálózatok, a gépi mellett a humán technológia, az „egy központú” helyett a kooperatív, sokszereplős (multistakeholder) irányítás, a profitszagú növekedésfüggvények he-

lyett a fenntarthatóság és a humanizálás, a kölcsönösség, az önkéntesség és a szolidaritás princípiumaira épülő lokális és planetáris koordináció.

A többszörös csapda, amelyben az UNESCO vergődik, innen nézve most már jól látható. Maga a szervezet (céljaival, küldetésével, érdekvizonyaival és működési rendjével) az ipari korszak (csúcs)terméke. Avval, hogy 25 évvel ezelőtt az „információ és kommunikáció” területét „ötödik lábként” beemelte a fő tevékenységei közé, és evvel az információs társadalom retorikáját beolvasztotta saját dokumentumaiba, egyetlen lépéssel sem került távolabb ipari korszakos gyökereitől. A civilizációs váltáshoz való igazodáshoz ugyanis saját meghatározottságain is túllépve információs kori tudományban, információs kori oktatásban, a kultúra termelésének, fogyasztásának és geográfiájának radikálisan új világában kellene gondolkoznia. Ráadásul úgy, hogy meghatározó tagországok – elég, ha csak a BRIC-csoportra (Brazília, Oroszország, Kína, India) gondolunk – még éppen saját iparosodásukért és modernizációjukért harcolnak, nagy-nagy távolságra az információs társadalomra jellemző foglalkoztatási, fogyasztási, társadalomrétegződési és kulturális mintáktól, de élvezve a korszerű információtechnológia minden előnyét. És akkor még nem beszéltünk a pre-indusztriális állapotban lévő agrárországokról... Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy az információs társadalomra jellemző normák és viszonyok jelentsék a cselekvés vezérfonalát: hogyan egy konkrét információs társadalomban sürgető fejlesztési kérdés bizonyos területek, illetve társadalmi csoportok felzárkóztatása, ugyanúgy napirenden kell tartania a nemzetek közösségének, hogy egy mindinkább globális információs társadalom építésébe miként kapcsolhatóak be azok is, akik látszatra a legtávolabb vannak tőle.

Amíg azonban az ipari korszak utóvédjeként működik, az UNESCO nemigen vállalhat részt „előőrsként” az információs társadalom építésében, a bürokratikus kontrollt felváltó új, közösségi kontrollstruktúrák és alternatív értékláncok kialakításában. Ha nem tud, és nem akar valódi „jövőlaboratórium” válni, amely a majdani kontrollforradalmat a tudás termelésének, elosztásának és felhasználásának rendszerei felől támogatja egy új, információs kori műveltség- és társadalomeszmény ill. világkép alapján, ha ennek érdekében nem vállal konfliktusokat az ipari korszak érdekvizonyainak hínárkarú hidrájával, akkor viszonylag gyorsan egy letűnőfélben lévő korszak fáradt kirakatszervezetévé fonnyadhat.

A lehetőség szerencsére még fennáll. Az UNESCO minden gondja ellenére hiteles „brand”. Képes volt megszólítani és megtartani számos elkötelezett, küldetéses, felkészült szakértőt, kiépíteni az NGO-k világával egy kapcsolati-együttműködési hálót, és tevékenysége mindig az értékek őrzésén és gyarapításán alapult. Rendelkezik tehát annyi esélyponttal és bizalmi tőkével, hogy a szervezet öncélú életben tartása helyett a küldetésnyilatkozatában reprezentált világproblémák megoldásához szükséges szemlélet- és működésváltás felé forduljon. Ha ez sikerül, szinte automatikusan kialakulnak azok az öntőformák és pályák, ahol az UNESCO a tudás és a műveltség globális kormányzásának (global knowledge and literacy governance), egy új kontrollforradalomnak meghatározó és elfogadott szereplőjévé válhat. Kívánunk ehhez bölcsességet és bátorságot minden érintettnek, a 70. évforduló alkalmából.



## IRODALOMJEGYZÉK<sup>3</sup>

- Beniger, James R. (1986):** *The Control Revolution. Technological and Economic Origins of the Information Society.* Cambridge, MA, Harvard University Press. Magyarul elérhető: *Az irányítás forradalma. Az információs társadalom technológiai és gazdasági forrásai.* Ford.: Rohonyi András. Budapest, Infonia-Gondolat, 2004.
- Bush, Vannevar (1945):** As We May Think. *Atlantic Monthly*, 1945/július, 112-124. Magyarul elérhető: <http://www.artpool.hu/hypermedia/bush.html>.
- Karvalics László Z. (1995):** Hová visz a szupersztráda? : Az információs korszak kérdőjelei és megközelítési szintjei *Eszmélet*, (7) 27, 23-58. Elérhető: [http://eszmelet.hu/z-\\_karvalics\\_laszlo-hova-visz-a-szupersztrada-az-informac](http://eszmelet.hu/z-_karvalics_laszlo-hova-visz-a-szupersztrada-az-informac).
- Karvalics László Z. (1998):** Mundaneum - a „másképp virtuális világlkönyvtár”. *Internet Kaulauz*, 1998/április, 54-55.
- Karvalics László Z. (2009):** Két kontrollforradalom között: az információs társadalom közoktatásának körvonalai I. *Oktatás–Informatika*, 2009/2, 2-16.
- Karvalics László Z. (2010):** Két kontrollforradalom között: az információs társadalom közoktatásának körvonalai II. *Oktatás–Informatika*, 2010/1-2, 2-13.
- National Computer Board (1992):** *A Vision of an Intelligent Island: the IT2000 Report.* Szingapúr, SNP Publisher.
- Otlet, Paul (1934):** *Traité de documentation: le livre sur le livre, théorie et pratique.* Brüsszel, Mundaneum. Elérhető: <https://archive.org/details/OtletTraitDocumentationUgent>.
- Smith-Hobson, Shelia (1983):** A Fourth Revolution. *The Democratic Journalist*, 1983/1.
- UNESCO (1980):** *Many Voices, One World.* Párizs, UNESCO. Magyarul elérhető: *A MacBride-jelentés: új nemzetközi kommunikációs rend felé.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1983.

3 A tanulmányban szereplő összes webcím 2015. december 18-án elérhető volt.